

Amans amare Virgilius

Babits Mihály: *Timár Virgil fia*

Bodnár György emlékének

Babits Mihály *Timár Virgil fia* című regényének recepciótörténetét legjobban talán az a dichotómia jellemzi, ami az újraértés lehetőségét tekintve Juhász Erzsébet és Bárdos László véleménye között feszül. Juhász szerint a regény „[ú]jraolvasása nem jár a felfedezés élményével, mást hoz: csöndes örömet és ismételt megbizonyosodást. Ezért a hallgatag, kikezddhetetlen minőségéért lehet igazán szeretni”¹, míg Bárdos úgy látja, a regény „a legkevésbé megnyugtatóan föltárt Babits művek közé tartozik”.²

Már a kortársi befogadása sem nevezhető egyneműnek, és nemcsak a szöveg jelentését aktuálpolitikai kérdéseknek alárendelő olvasásmód következtében nem az, hanem elsősorban azért nem, mert ez az olvasásmód a szöveget a társadalmi folyamatok leképzéseként gondolja el, illetve az ily módon szöveghez rendelt jelentést jellemzően az író személyes véleményével azonosítja, a szöveget pedig (mivel a társadalomrajz nem sikerül, ennek oka pedig az, hogy Babits itt is költőként ír) lírai regénynek tekinti.³ A másik végletet Kosztolányi képviseli, aki úgy lát-

¹ JUHÁSZ Erzsébet, *A szeretet öniróniája*, Híd, 1983/12, 1436.

² BÁRDOS László, *Az „indiszkrécio-ankét”, rövid összefoglalásban = A Nyugat jelenség (1908–1998)*, szerk. SZABÓ B. István, Bp., Anonymus, 1998, 185.

³ Már amennyiben a regény regényként egyáltalán érdekl. A Zsidó Szemle interjúja a *Timár Virgil fia* apropóján például kizárólag Babits zsidósággal kapcsolatos véleményére kíváncsi: „Ebben a munkában szinte benne reszket a zsidókérdés egy mély mondanivalójú művész szemüvegén keresztül. [...] Ez után irodalmi kérdésekről beszélt Babits, oly kérdésekről, melyek nem tartoznak e lap keretei közé. (KELLÉR Andor, *Keresztény írók a zsidóságról. Babits Mihálynál = Babits Mihály. „Itt a halk és komoly beszéd ideje”. Interjúk, nyilatkozatok, vallomások, vál.*, szerk. TÉGLÁS János, Celldömölk, Pauz-Westermann, 1997, 85, 86.) – A kortársi befogadásról bővebben SIPOS Lajos ír a kritikai kiadás jegyzeteiben: BABITS Mihály, *Timár Virgil fia*, s. a. r., a jegyzeteket írta SIPOS Lajos, Bp., Magyar Könyvklub, 239–270. (A továbbiak-

ja, Babits korábbi prózai munkáiban „líróját menti át elbeszéléseibe [...] Színez valamit és továbbálmodik, egy részletből kinő egy elbeszélés, egy regény.” A *Timár Virgil fiának* azonban: „[e]gyetlenegy »szép« részlete nincs. Az egész »szép«. Amint az író kibontja a mesét, sohasem sietve, az indítóokokat idején elhelyezve és gazdaságosan fejlesztve, szemünk előtt érik meg mondanivalója s a várakozásban akárcsak az írónak, nekünk is örömünk telik. Nyelvezete sem »egyéni«. Semmis szavakkal tud festeni, nem kér kölcsön a lírikustól, megveti azt az »egyéni« nyelvet, mely az elbeszélésben csak modorosság s többnyire hézagot takar. Hangjában rejlik a líra, az elbeszélés igazi lírája, az erő pedig kerekded, önmagába zárt, tökéletes szerkezetében [...]”⁴

A későbbi recepció Kosztolányi véleményét látszik igazolni. Rónay László Kosztolányira visszautalva nevezi a regényt a „valóság felé mutató fordulatnak”-nak, a „realizmus felé tett érdekes, értékes kísérlet”-nek.⁵ Rónay itt persze nem a 19. századi realizmust érti, hanem a „világérzés” problémáiban a francia neokatolicizmussal is összekapcsolható új-realizmust.

„A regényre, problematikájára, világszemléletére és megoldási kísérleteire nemcsak az első világháború utáni kiábrándulásnak, s az új ideálokhoz volt hatása, hanem a neokatolikus irodalmi irányzatnak is, mely akkor tetőzött először. Kosztolányi bizonyára nem véletlenül figyelmeztetett a regény katolikumára: »Csöndes küzdelme a szellemnek és anyagnak – dualista s mély nivoltában katolikus mű, a rajz éles vonalaival.« De hisz végeredményben a neokatolicizmus és az új-realizmus ugyanannak a világérzésnek más és más irányban történő feloldási kísérletei! A *Timár Virgil fiát* és a neokatolikus regény első hullámának kiemelkedő alkotásait különben is megkülönbözteti az az erős, ironikus antiklerikalizmus, mely Babits regényét mindvégig áthatja.”⁶

A katolicitás problémáját illetően ugyanakkor a recepció nem jut egyetemes álláspontra. Az egyik oldalon a leghatározottabb véleményt alighanem Rónay György képviseli. A regény megjelenésekor Timár alakjával is foglalkozó recepció ítéletét⁷ megerősíti ugyan abban, hogy „Timár Virgil vonzalma Pistához végeredményben önző: magát vágyik kiélni abban, akit szeret, a maga megoldatlanságát beléje átvetítve s általa kívánná megolda-

ban: *Timár Virgil fia*.)

⁴ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Timár Virgil fia*, Nyugat, 1922/19 = <http://epa.niif.hu/00000/00022/00323/09809.htm> [2009. 02. 27.]

⁵ RÓNAY László, *Fordulat Babits prózájában: a Timár Virgil fia*, ItK, 1979/3. 387.

⁶ *I. m.*, 388.

⁷ Vö. HATVANY Lajos, *Magyar író, magyar zsidó*, Jövő, december 5., 7.

ni”, a leíró mozzanathoz fűzött értékelés azonban a Kosztolányinál jelzés-szerűen meglévő értelmezést gondolja tovább: „Ezért kell szükségszerűen elveszítenie szeretete tárgyát, hogy veszteségében fölfedezze a szeretet valódi természetét: transzcendens voltát. Ebben a katolikus megoldásban nyugszik meg végül a hős, a szeretet áldozatában; s ebben a megoldásban válik a regény mélyen katolikussá – alighanem mindmáig a legtisztább és legszebb magyar katolikus regénnyé.”⁸

A másik oldalon Juhász Erzsébet éppen Rónay Györggyel vitatkozva mondja, hogy a „*Timár Virgil fia* nem katolikus regény”. Hogy „katolikus regény-e [...] vagy csak *majdnem* az – ezt akkor dönthetjük el, ha szemügyre vesszük, mi mit minősít benne”. Vagyis „Isten szerelme minősíti-e a szelek játékaként átélt földi szerelmet – utal Timárnak a regényben idézett belső beszédként elhangzó szavaira – vagy viszont.”⁹ A „regény másodlagos szintjének megteremtődése” annak köszönhető, hogy „Vitényi alakja a leghitelesebben megformált mellékszereplők közé tartozik a magyar irodalomban”, így „Pista szempontjait illetően” „méltó vetélytársa” lesz Timár Virgilnek. Vagyis úgy látszik, hogy a két értelmező szempontjai eltérőek, Rónay Timár Virgil dilemmája felől nevezi a regényt katolikusnak, Juhász pedig Pistáé felől nem. Olasz Sándor Juhász Erzsébet véleményével¹⁰ látszik inkább egyetérteni akkor, amikor azt mondja, hogy „[k]atolikus regénynek Babits műve legföljebb annyiban nevezhető, amennyiben Pilinszky János lírája katolikus líra. Mindkettőjük műveiben ott az ember veszendőségének, elveszettségének élménye a jámbor derű és hit ellenében.”¹¹

Nem egészen bizonyos ugyanakkor az, hogy a kérdést megválaszolando Pistát középpontba állító olvasás valóban megfelelhet-e a szöveg igényének, ha „a regény belső kérdése nem az hogy Timár Virgil [...] szeretetében

⁸ RÓNAY György, *Timár Virgil fia* = R. Gy., *A regény és az élet. Bevezetés a 19–20. századi magyar regényirodalomba*, Bp., Magvető, [1947] 1985², 389.

⁹ JUHÁSZ Erzsébet, *A szeretet öniróniája*, i. m., 1441.

¹⁰ „A regény másodlagos jelentésének kibontása érdekében idéztem Rónay György főnti gondolatmenetét, minthogy e szint megteremtődése épp a Rónayéval ellentétes alapfeltétel érvényesüléséből ered, abból, hogy a *Timár Virgil fia* nem katolikus regény, illetőleg csak annyiban katolikus, mint (kézenfekvő az összehasonlítás) Pilinszky János költészete, tudniillik egyik is, másik is *majdnem* katolikus, ám mégsem, mindössze annyira, hogy »nevet, gyönyörű nevet, párnát« ad a többnek, ami szükségszerűen nem fér egészen bele a katolicizmusba, ami a maga *mindenhatóságában* kiszolgáltatottabban adott.” (*I. m.*, 1441. – Kiemelések: J. E.)

¹¹ OLASZ Sándor, *Lélektaniség és személyesség a Timár Virgil fiában*, Új Dunatáj, 1997/2, 29.

rejlik-e az igazság, avagy Vitányi Vilmos világlátott kultúrájában [...]. Az írói intenció nem is versenyezteti a két világ igazságát”.¹² Bodnár György ezt az ábrázolásmóddal hozza összefüggésbe, azzal, hogy Vitányi ábrázolása nem belső nézőpontú, Virgilé igen. „Így a regény feloldó gondolata nem is épülhet a konzervatív és a modern kultúra konfliktusára: annak megfogalmazása Timár Virgil következtetéseiben rejlik – immár evilági veszteségeinek számbavétele során.”¹³ Bodnár azonban nem a regény katolicitását hangsúlyozza, hanem a regénybeli történeteket Babits újklasszicizmusa felől magyarázza, az „újra és újra kiküzdött egyensúly” igényével.¹⁴ Így Timár Virgil sem térhet vissza korábbi önmagához változatlanul, „hiszen nemcsak a maga kétségeire kell válaszolnia, hanem szellemi fiasorsát is azzal a szeretettel kell megítélnie, amelyhez veszteségei után sem lehet hűtlen.”¹⁵ Aligha véletlen tehát, hogy Tverdota György Babits kételkedő hitét „megnyugvásra, egyensúlyra vágyakozásával”¹⁶, végső soron újklasszicizmusával hozza összefüggésbe.

A *Timár Virgil fiát* sajtó alá rendező Sipos Lajos a regény recepció-történetét is összefoglaló *Jegyzetekben* úgy látja, hogy „Bárdos László és Rimóczi-Hamar Márta tanulmányaival a TVf recepciótörténete új szakaszhoz érkezett: az intertextuális olvasás korszakába ért.”¹⁷ Bárdos László e tekintetben két fontos dologra hívja fel a figyelmet. Az egyik az, hogy a „szöveg igazi *alapszövege*, pre-textusa, hipogramma [...], az Aeneis IV. éneke. Vergilius (alias: Virgil) műve”, a másik, hogy ezen „szövegutalásokon kívül még egy nyelvhez is viszonyít: ez pedig a latin nyelv”. Az idézetek beépülnek a „szereplőknek, illetőleg az elbeszélőnek a történetekről adott kommentárjába”.¹⁸ Rimóczi-Hamar Márta pedig két dolgozatában éppen ezeknek az idézeteknek a vizsgálatát végzi el.¹⁹ A dolgozatok filológiai értelemben lehetővé teszik az intertextuális olvasást, maguk azonban

¹² BODNÁR György, *Babits Mihály korrajzregényei avagy küzdelmek az epikával* = B. Gy., *Jövő múlt időben. Tanulmányok, esszék, kritikák*, Bp., Balassi, 1998, 55.

¹³ *I. m.*, 56.

¹⁴ *I. m.*, 57.

¹⁵ *I. m.*, 56.

¹⁶ TVERDOTA György, *Babits megtérése = Látókörök metszése. Írások Szegedy-Maszák Mihály születésnapjára*, szerk. ZEMPLENYI Ferenc, KULCSÁR SZABÓ Ernő, JÓZAN Ildikó, JENEY Éva, BÓNUS Tibor, Bp., Gondolat, 2003, 519.

¹⁷ *Timár Virgil fia*, 285.

¹⁸ BÁRDOS László, *Az „indiszkreció-ankét”, rövid összefoglalásban*, i. m., 187. (Kiemelés: B. L.)

¹⁹ RIMÓCZI Gáborné HAMAR Márta, *Babits Mihály – Virgil – Vergilius*, Új Dunatáj, 1999/2, 55–64; RIMÓCZI-HAMAR Márta, *Babits-Virgil és Vitányi Vilmos szeretetértelmezése*, Bár, 1992/3, 53–61.

erre nem vállalkoznak. A recepció korábbi irányainak összehangolására Sipos Lajos tesz kísérletet, oly módon, hogy dolgozatában szem előtt tartja a regénynek a katolicitás kérdésével kapcsolatos szempontjait, valamint az intertextuális olvasás elvét is.

Úgy látja, hogy „a szöveg központjában” „a mindent kitöltő Isten-élmény megélése, ennek az élménynek a fokozatos háttérbe kerülése, majd a benne való újbóli teljes feloldódás” problémája áll.²⁰ A szöveg elején az a nézőpontváltás, mely Timár Virgilt kiemeli környezetéből, nem az elbeszélő, hanem a házfőnök nézőpontjából mutatja be Timár Virgilt mint a „legjobb tanár”-t, „igazi szerzetes”-t. „A házfőnök-igazgató minősítő ítélete után ezt bizonyítja, erősíti a szobája is.” Életében „csak a vallásnak és a tanításnak jutott hely [...]. Papként a külvilágot »isteni közvetítéssel« ismerte meg. Az asszonyok csupán a vallás révén léteztek számára.”²¹ Ettől a „mindent kitöltő Isten-élmény”-től távolodik el tehát Virgil, majd oldódik újra fel benne. Az egyszerűen összefoglalható fabulából következő jelentésen túl azonban a „szöveg jelentéstartományát a Timár Virgil alakjához kapcsolt olvasmányokkal, gesztusokkal, szokásokkal Timár belső beszédével Babits jóval tágabbra vonja”²², de tágítja ezt a jelentéstartományt az elbeszélő és Vitányi utalásrendszere is. A dolgozat második felében Sipos Lajos ezeket a szöveghelyeket veszi számba. Következtetése szerint „[a]z intertextusok, a transztextuális kapcsolatok, a nyelvi-stilisztikai allúziók, a sugalmazó intenciók, a retrospektív autotextusok, a betoldások és a módosítások appercipiálását Babits a befogadóra bízta. [...] Meghagyja annak lehetőségét, hogy a szöveget folyamatos szerveződésű, a közvetlen történet dekódolására inspiráló textusként, a ricoeuri naív olvasó szintjén olvassuk. Ugyanakkor lehetőséget kínál arra is, hogy intertextuális olvasással, intertextuális anamnézissel visszatérjünk az indukáló szöveghelyekhez is, s ezzel a paptanárnak és növendékének históriáját az idegen szövegek transzformációjaként is értelmezzük.”²³

Babits „a szövegközöttséggel társítja az irodalmiságot”²⁴, ugyanakkor gondolkodásában a korábbi szöveghez (az értelmezői hagyomány) hozzárendelte (stabilizált) jelentés érvényességének nincsenek garanciái. Mivel az új klasszicizmus babitsi változatában (sem) valamiféle örök, egyetemes értékekhez való visszatérés programja, vagyis a korábbi írásmódok fölidé-

²⁰ SIPOS Lajos, *Szövegépítés és szövegalkotás a Timár Virgil fia című regényben* = S. L., *Új klasszicizmus felé...*, Bp., Argumentum, 2002, 146.

²¹ *I. m.*, 147.

²² *I. m.*, 152.

²³ *I. m.*, 163.

zése nem a jelentés változatlan formájú megőrzését célozza. Babits szerint úgy kell a korból és a korhoz szólni, hogy a mondanivaló egyben az egyetemes kifejeződése is legyen, vagyis Babitsnál a megszólalás feltétele a korábban már végrehajtott világértelmezések, formák szövegbe íródása, vagyis a közös hagyomány lehet az alapja annak a megértésnek, mely az egyedit a másik számára egyáltalán érthetővé teszi. Így a Babits-regény recepciótörténete arra is figyelmeztet, közel sem bizonyos, hogy a szöveg egyes síkjaihoz társított jelentések, így a cselekmény szintjén elbeszélte lineáris történet és az írásmód következtében a szöveggel társítható jelentésintenciók feltétlen összehangolhatóak. Ha a játékba hozott kölcsönzött szövegek valóban részt vesznek a jelentésképzésben, akkor az ily módon eleve a rekurrencia elvére épülő szöveg vajon nem hoz-e létre olyan érdekes intratextuális alakzatokban megszólaló jelentésintenciókat, melyek a szöveg első lapjától nyilvánvalónak tetsző jelentést árnyalják, megkérdőjelezik, esetleg felülírják. A regény vendégszövegeit illetően hasonló következtetésre jut Vattamány Gyula. Az elbeszélésmód és az intertextusok kapcsolatát vizsgálva úgy látja, hogy Babits regényében „már maga az elbeszélés módja is arra utal, hogy mindannak, ami a műben történik, végül mégiscsak lesz valami »értelme«, egy végső cél felől tekintve a történetek minden egyes részlete valamiféle történeten felüli *logos*zban, rendben leli meg a saját testre szabott helyét. [...] A mű végére érve egy utolsó emberfeletti, ám mégis emberi (de főként írói) erőfeszítéssel lehet képes az olvasó megérezni a rend adta nyugalmat és beteljesülést, a »szubjektum szétfeszülését« megakadályozó transzcendens erő jelenlétét.

Ám [...] a regényben megjelenő vendégszövegek hallatlanul kitágítják a lehetséges értelemtulajdonítások körét, ugyanakkor érdekes és »termékeny« feszültséget teremtenek a teleologikusságot sugalló előadásmóddal »ütközve« [...]. E vendégszövegek mindenekelőtt a beszédes nevek, valamint Vergilius alakjának szinte az egész regényszerkezetet meghatározó gyakori szerepeltetései.”²⁵

Vattamány teljes joggal hangsúlyozza Vergilius alakjának fontosságát, az olvasónak azonban lehet olyan érzése, hogy az értelmezés bizonyos mozzanatainál a dolgozatban a befogadói együttműködés valószínűleg nem éri el a szöveg megkívánta mértéket. Ilyen lehet a Virgil név magyarázata. Vattamány szerint az, hogy szerzetesként Virgil ezt a nevet választotta, alakját mintegy megkettőzi, amit az is mutat, „hogy a templom látogatása

²⁵ VATTAMÁNY Gyula, *Babitsi apóriák. Az „allegorikus regény” és a bestiális „Város” (variációk egy témára)*, ItK, 2001/2, 265.

helyett ő Vergiliust olvas vasárnap”.²⁶ Ennél azonban fontosabbnak látszik az, hogy a zárlatot tekintve Paul de Man allegóriaértelmezésére hivatkozva úgy látja, „az epikus szál a történet folytatását *mindig implikálja*. Lehet, hogy egy út lezárult, és ezzel az »isteni szeretet« mikrokozmoszát futotta be, de a regény fikciós szerkezete azt sugallja: valami ezután is történni fog [...]».

Az allegória logikai szerkezete és a regény fikciós struktúrája, vagyis az allegória perfekta és az elbeszélés szükségszerű imperfekta egymásnak tökéletesen ellentmondó időszerkezetet feltételeznek és így egészen furcsa ajándékkal lepik meg az »allegorikus regény« műfaját: föloldhatatlan paradoxonnal, amely sikertelen elmozdulási kísérletnek tekinthető valamiféle nehezen megragadható határelmény pozíciójából.”²⁷

Vagyis az a termékeny feszültség, melyről a dolgozat elején ír Vattamány, pusztán a műfaji szükségszerűség okán, a szöveg belső mozgása nélkül sajátja a *Timár Virgil fiának*. A dolgozat szerzője ugyan fontosnak látja kiemelni, hogy az elválás nem Virgil, hanem Pista döntése, de úgy látja, Virgil „minden vívódásának végén mégiscsak »felragyogott« előtte az augustinusi mondat, az isten szerelmére, az önzetlen, földitől elszakadó szeretetre való ráतालálás végállomása (nondum amaban...)”.²⁸ Magához az idézethez korábban azt a magyarázatot fűzi, hogy „[i]gaz ugyan, hogy a keresztény szereteteszmény a krisztusi, [...] végső soron mindenkire rábízta a viszonszeretet válaszát, *ám kérdésessé válik az eddig bejárt életút »végtermékének«, Pistának az »állapota«, a »pedagógiai« folyamat értéke, hitele.*”²⁹ A Babits-filológia újabb eredményei alapján azonban közel sem bizonyos, hogy a Timár Virgil idézte mondatot az augustinusi életút felől kellene értelmezni.³⁰

Vattamány Gyula megállapításai valószínűleg az elbeszélés mód és a szubjektum integritása tekintetében is árnyalhatóak. Olasz Sándor szerint a „Babits regény egészében nem metatextuális regény, nem tartalmaz távolságtartást és önreflexiót. [...] Ugyanakkor a tudatregénynek ez a változata rengeteg metanarrációs elemet tartalmaz.”³¹ A narráció részletesebb

²⁶ *I. m.*, 266.

²⁷ *I. m.*, 273. (Kiemelés: V. Gy.)

²⁸ *I. m.*, 271.

²⁹ *I. m.*, 270. (Kiemelés: V. Gy.)

³⁰ Vattamány Gyula dolgozata 2001-ben jelent meg, Rimóczi-Hamar Mártáé 1999-ben. A szövegek átfutási idejének ismeretében persze könnyen elképzelhető, hogy Vattamány nem is ismerhette ez utóbbi dolgozatot. (A szöveghely lehetséges értelmezésére később visszatérek.)

vizsgálatakor úgy látja, az eseményeket auktorialis elbeszélő közli, „aki inkább fiktív tanúja Timár csendes tragédiájának, tudása csak ritkán emeli a hős fölé. Önálló megnyilatkozásokra alig nyílik lehetősége, általában objektív, visszafogott, szólamából csak ritkán lógnak ki olyan – kissé avitt – mondatok, mint a következő: »Ah, milyen rideg, magányos este s álmatlan éj vár rá!« Olykor a mindentudó elbeszélő szerepét fölvéve szól ki az olvasóhoz [...]. Az elbeszélő kiegyensúlyozó nézőpontja azonban többnyire megvan: egyszerre biztosítja a bepillantást Timár Virgil tudatműködésébe és ugyanakkor néhány erőteljes vonással teremti újjá a magyar regény jól ismert kronotoposztát, a magyar kisvárost.”³²

Olasz megállapításaival jórészt egyetérthetünk, az azonban nem biztos, hogy az idézett mondatot egyértelműen a narrátor szólamával kellene azonosítani. A fenti szöveghelyet Pista távozása után olyan, a cselekménymenetet felfüggesztő, tipológiaiilag is önállósított, három bekezdésből álló rész zárómondataként olvassuk, mely Timár Pista döntése („Magam akarok határozni”³³) utáni érzéseiről ad számot: „és legjobban megrémítette és gyötörte talán az az érzés, hogy lelke mélyén, akármit csinál is, azért ott zsidog elfojtottan a reménység [...]. Csak legalább tudná, ismerné a fiú gondolatait, csak legalább a lelkébe látna! csak legalább beszélhetne vele bizalmasan!... ez a hideg, ellenséges bizalmatlanság a leggyöttrőbb! ez az ő nagy bizonytalansága!... ah milyen rideg, magányos este s álmatlan éj vár rá!...”³⁴

Nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy a zárlatot a narrátor együttérzésének, esetleg az „avittság” okán iróniájának (és így távolságtartásának, melyre később még látunk példát), vagy Virgil önsajnálatainak mondataként kell-e olvasni. Ez azonban annak a jelzése, hogy a szereplői szólamok az elbeszélőétől nem minden esetben választhatóak el teljes egyértelműséggel.

Olasz Sándor ugyan nem a „szubjektum szétfésülése”-ről beszél, de épp ezért terminológiai értelemben pontosabban kapcsolódik a logosz szavaltta értelem és én-integritás kérdéséhez. Ebben azonban Vattamányval ellentétes véleményt fogalmaz meg, amikor a *Timár Virgil fiának* problémáját (akár korábban Juhász Erzsébet³⁵) Kosztolányi *Aranysárkányával* hozza összefüggésbe: „Timár Virgil személyiségében [...] azt a mélyen átélt ontológiai szemléletváltást kell látnunk, melyre néhány évvel később

³² *I. m.*, 26.

³³ *Timár Virgil fia*, 82.

³⁴ *I. m.*, 83.

³⁵ JUHÁSZ Erzsébet, *A szeretet öniróniája*, i. m., 1438.

Kosztolányi *Aranysárkányában* találunk példát. Novák tanár úr is identitászarban szenvedő, megbillent életű ember. Mindketten érzik, hogy megbomlik az én szubsztancialitása [...]. A krízis Kosztolányi tanár urát az életből dobja ki, Babits Timár Virgiljét a cella – korábbinál is reménytelenebb – sötétjébe kényszeríti.”³⁶

Kérdés persze, hogy mit jelenthet a cella korábbinál is reménytelenebb sötétje, ha, megfordítva Olasz Sándor korábban idézett, a regény katolicitásával kapcsolatos gondolatmenetét, az „ember veszendőségének, elveszettségének élménye” ellenében Babits művében ott van a „jámbor derű és hit”.

A Babits-regény vendégszövegeit vizsgáló Rimóczi-Hamar Márta hívja fel a figyelmet arra, hogy Timár Virgil idézetei nem minden esetben pontosak.

„nondum amabam, et amabam amare... amorem amabam... et quaerebam, quid amarem...”³⁷

„A sorokat Babits a Vallomások III. könyvének 1. fejezetéből emeli ki, veszi át, de *két szóval kiegészíti*”. Ez a két szó az „amorem amabam”, melynek jelentése a „szerelmet szerettem” vagy a „szeretetet szerettem”, mivel a „latin nyelvben nincs különbség a »szerelem« és a »szeretet« között”.³⁸ Úgy tűnhet, hogy a latin idézet csak Virgil műveltségével hozható összefüggésbe, mivel a regényben, mintegy a szövegértését segítve az augustinusi szöveghely fordítását is olvashatjuk: „idézte magának Augustinust. Még nem szerettem, nem tudtam, hogy mit kell szeretni; és szerettem volna szeretni: a Szerelmet szerettem: kerestem, mit szeressek...”

Most következik az igazi, az egyetlen szerelem: az Isten szerelme...”³⁹

A Virgil idézte latin és a magyar fordítás között van azonban két fontos különbség, melyeket az elbeszélő semmilyen módon nem jelez, vagyis ilyen értelemben megbízhatatlannak bizonyul, sőt, az „idézte magának” azt sejteti, hogy az eltérésekről nincs tudomása. Jelentősége van annak, hogy Timár nem olvas, hanem az ágyában fekvé gondolkodik, megoldást keresve problémáira, vagyis az idézett szöveghelyekre fejből gondol vissza, amit az is jelez, hogy eltér az eredeti szövegtől („et amare amabam”). A latin idézetben ez után álló három pont mintegy jelzi a betoldást, a magyar fordításból azonban ez elmarad. Az ágostoni szöveghely a földi és isteni szerelem/szeretet kérdését tematizálja, ami Timár problé-

³⁶ OLASZ SÁNDOR, *Lélektaniség és személyesség a Timár Virgil fiában*, i. m., 26.

³⁷ *Timár Virgil fia*, 90.

³⁸ RIMÓCZI-HAMAR MÁRTA, *Babits-Virgil és Vitányi Vilmos szeretetértelmezése*, i. m., 60–61.

³⁹ *Timár Virgil fia*, 91.

mája is. Augustinusnál azonban a szöveg az „et amabam amare” után úgy folytatódik, hogy „et secretiore indigentia oderam me minus indigentem” („és valami titkos hiányérzet gyűlöletre sarkallt önmagam ellen, aki nem eléggé éreztem a hiányt⁴⁰), ami, ha a tágabb szöveggörnyezetet is figyelembe vesszük (a könyv Ágoston karthágói vívódását beszéli el), jelzi, hogy Ágoston kérdése más, mint Virgilé. A latin szövegben a virgili betoldás (az „amor” szó kettős jelentésével) maga is jelzi az ágostoni és a virgili dilemma közti különbséget, vagyis utal arra, hogy Timár, tapasztalatlansága következtében, elvben sem dönthet a kettő között. A magyar fordítás az idézett és az eredeti beszéd különbségét nem tartja fenn, amit a három pont elmaradásán túl még egy betoldás jelez. A virgili idézetből és Ágoston szövegéből ugyanis egyaránt hiányzik a „nem tudtam, hogy mit kell szeretni” tagmondat, ami így Virgil reflexiójaként lesz értelmezhető. Mivel a mű összövegében külön bekezdés még nem választja el ezt a részt a megelőző virgili monológától és az Ágoston-idézettől⁴¹, a szöveg végleges változata mintegy fölerősíti azt a jelzést, hogy ugyanannak a beszélőnek az eredetitől immár eltérő értelmezését olvassuk. Mindez valószínűsíti, hogy a fordításra következő bekezdés fent idézett mondata („Most kezdődik [...]”) mint az Ágoston-értelmezés konklúziója sem az elbeszélőhöz, hanem Timárhoz tartozik, ami a történet szintjén megerősíteni látszik ugyan Sipos Lajos korábban idézett megállapítását és Vattamány véleményét, de egyben kérdésessé teszi, hogy ez a tapasztalat felőli visszatérés a korábbival azonos minőséget jelent-e, illetve azt, hogy a zárlat valóban az újra megtalált Logosz felől lesz-e értelmezhető.

Németh G. Béla bizonyára joggal írja le a Babits regénye rögzítette folyamatot úgy, hogy a „lélek testetlen, nemiség nélküli, időtlen, sem életet, se halált nem nemző szerelme a szellem iránt testiséggel, nemiséggel,

⁴⁰ RIMÓCZI-HAMAR Márta, *Babits-Virgil és Vitányi Vilmos szeretetértelmezése*, i. m., 60. – A magyar fordítás, melyet BABITS ismert, melyről írt is (*Ágoston* = B. M., *Esszék, tanulmányok*, I, összegy., a szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta BELIA György, Bp., Szépirodalmi, 1978, 472–498.), és amelyet a regényben nem követ, jól mutatja Ágoston és Virgil helyzetének különbségeit: „Még nem voltam szerelmes, de vágyódtam utána, és e mélységes vágyakozás ösztönével haragudtam igénytelenségemre. Kerestem valamit, amit szerethetek, mert kellett szeretnem, másrészt ki nem állhattam a kalandtalan egyformaságot. Más benső eledelre, reád magadra éhező éhség volt ez bennem Istenem, de ezt az éhséget nem éreztem a maga igaz alakjában: halhatatlan eledel után nem kelt vágy bennem, nem mintha már eltöltöttek volna, hanem azért, mert minél üresebb voltam, annál nagyobb volt bennem az ellenszenv irántuk.” (*Szent Ágoston vallomásai*, ford. Dr. Vass József, Bp. Szent István Társulat, [1917] 1995, 64.)

⁴¹ *Timár Virgil fia*, 205.

életet és halált nemző időbeliséggel telik el. Vagy másképp s az ő szavaival: a csonka, a csonkított *Erósz uraniosz* a maga csonkaságára ébred, s a telt és termékeny *Erósz kroniosz*nak kénytelen átadni vagy legalább vele megosztani a helyét”.⁴²

Mégpedig elsősorban azért, mert Vitányi utalása a kétféle eroszra az, amely miatt Virgil úgy érzi, „csak egy út van előtte, a lemondás útja”.⁴³ „Timár előtt mintha örvények nyíltak volna föl; most először látta – más szemével – ilyen rettenetes világításban az életét”.⁴⁴ (Ami természetesen nem jelenti azt, ne remélte volna továbbra is, hogy Pista mellette fog dönteni. Ebben mindvégig reménykedik Timár.) A jelenet tehát elsősorban azért fontos, mert Vitányi a kétféle erosz említésével – a maga szempontjából legalábbis – nagyon pontosan írja le a szerzetes dilemmáját: „A jó pedagógust mindenért kárpótolja egy fiúcska hálás szeretete; nála minden pedagógiai érzésekké szublimálódik – ami a világ gonosz fiaiban durva testiségek alakját ölténé... Bevallom, hogy én irigylem atyaságodat: a jobbik részt választotta, a Platon »eros ouranios«-át, míg mi az asszony földi bilincseiben senyedünk.”⁴⁵

Vagyis azt, amelyet a regény végén Timár a már idézett önreflexiójában fogalmaz meg. Az azonban, hogy a regény egyes szöveghelyei értelmezik egymást, az inter-textusokról az intra-textusokra irányítja a figyelmet.

A minisztériumi utasításnak megfelelően Timár Virgil úgy dönt, meglátogatja Vagner Pistát és édesanyját. A szobába belépve a narrátor Virgil nézőpontját engedi érvényesülni: „Félénken és ügyetlenül lépett előre... s váratlan: amint belépett a kis szobába, mintha kilépett volna a Stirling-házból. Egy más milió volt! Fehér csipkefüggöny kizárta a rettenetes udvart. Barátságos fehérség köszönt a falakról. Tisztaság: a meszelt falak tisztasága, az ágyneműk fehérsége, egy székre dobott dunna fehérsége.”⁴⁶

A leírás szövegszerűen is a ciszterci refektórium bemutatását idézi: „Milyen kellemes hely! A tisztára meszelt falak nyugodt, nehéz bolthajtásokban borulnak a boldog evőkre.”⁴⁷

A szoba leírásakor a fehérség és tisztaság ugyan a Stirling-házzal mutat kontrasztot, mivel azonban Virgil nézőpontja érvényesül, meglepettségét azokkal az előzetes ítéletekkel lehet összeolvasni, melyek várakozását még a látogatás előtt alakítják.

⁴² NÉMETH G. Béla, *Az Erósz teljességének vágya* = N. G. B., *Babits, a szabadító*, Bp., Tankönyvkiadó, 35.

⁴³ *Timár Virgil fia*, 78.

⁴⁴ *I. m.*, 77.

⁴⁵ *I. m.*, 77.

⁴⁶ *I. m.*, 21.

⁴⁷ *I. m.*, 7.

„Timár Virgil életében alig játszott szerepet” az „Asszony”. „Az anyját nem ismerte”, „egy laposmellű, csontos néember vigyázott rá később, néember csak és nem nő”. Tizennégy évesen már kispap, „s első, öntudatlan szerelmei a Szentek Életéből lopóztak szívébe”. „Eleven asszonyt alig látott, vagy ha látott is, nem mert rájuk nézni.” Később „a Theologia Moralist tanulta, [...] útálat és undor töltötte el lelkét”. Timár így nem talál választ kérdésére, „[m]i hát az az asszony, micsoda kétértelmű lény, szentségre és mocsokra egyformán született. [...] És a maga asszonytalan életére gondolt...”⁴⁸ A leirat olvasása után Virgil felmegy a szobájába, s elhatározza, hogy elmegy a „Vágner-fiú lakására”. A röviden idézett visszaemlékezésnek, melynek bizonyos részletei a narrátorhoz (pl. az apával kapcsolatos „bigott” kifejezés), más részletei Virgil szólamához tartoznak (erre utal pl. a zárómondat folyamatosságot biztosító „és” kezdő szava: „És a maga asszonytalan életére gondolt.”), melynek egésze hovatartozásáról ugyanakkor épp emiatt nem lehet egyértelmű döntést hozni, ez lesz az apropója. „Mintha huszonöt év kiesett volna életéből, megint a borzongó, tudatlan ifjú volt, a félszeg kispap, a gyáván kíváncsi, aki alig kezdte meg lelkében küzdelmét az ősi, nyugtot nem hagyó ellenséggel, mindenütt jelenvaló rémmel, az Asszonnyal!”⁴⁹

A házba belépve az ott tapasztaltakat olvasmányélményeivel hozza összefüggésbe, és később is ezek mentén igyekszik a cáfolt előzetes vélekedést kiigazítani: „Homályosan villantak meg emlékében a képek, amiket kurtizánok életéről festettek benne olvasmányai vagy úri lumpolások félfüllel hallott történetei. Bizony, több fogalma volt az alexandriai kurtizánokról – Szent Antal korában – vagy azokról, akiket Lukianos leír, mint a maga korának és megyéjének híres lányairól.”⁵⁰

„Különös álmoként üldözte őt az a nő, az a szoba, mely egyáltalán nem hasonlított az alexandriai kurtizánok képzelt szobáihoz, inkább egy szent nő lakásának benyomását tette. Szűk és egyszerű szoba... Eszébe jutott a Szent Katalin szobája, amelyet egyszer meglátogatott Sienában...”⁵¹

Kezdetből jelen van tehát egy mítoszi szál, mely felől Virgil a történet nő életet értelmezni igyekszik, és ennek tudatosítása az, amiért az „életbe vezetéssel” kapcsolatban kezdetből fogva kétségei vannak: „Oly tapasztalatlan volt ő a világban! Életről, szerelemről, rossz nőkről, olyan naiv fogalmai voltak – maga is érezte! Hogyan legyen ő nevelője, életbe vezetője ilyen nagy, majdnem felnőtt fiúknak, aki sokkal kevesebbet látott az élet-

⁴⁸ *I. m.*, 12–13.

⁴⁹ *I. m.*, 12.

⁵⁰ *I. m.*, 17.

⁵¹ *I. m.*, 28.

ből, mint azok?”⁵²

Innen nézve azt is mondhatnánk, hogy a nevelődési kérdés a regényben visszájára fordul, Pista lesz az, sajátos módon, aki Virgilnek „életbe vezetője” lesz. A látogatás felől végleg az után dönt Virgil, hogy az egyik órán rádöbben, „ennek a kedves fiúnak is megvan a maga külön élete, ki tudja, milyen élet, mely előtte teljesen idegen”⁵³, ami mutatja, hogy a tanítás ellenére Virgil a külvilágról mintegy nem vett tudomást, de most úgy határoz, szeretne ebbe az életbe bepillantást nyerni. Természetesen nem tudja, mi vár rá, de az „ifjúság minden kísértete”⁵⁴, mely Timárra tör, jelzi, ami később fog bekövetkezni: „De íme, egyetlen előérzése e mocskos Élet új érintésének mit hoz ki belőle?”⁵⁵ Vagyis a nő Virgil életébe kísértőként lép be, és hamarosan bűnbe is viszi: Timár hazudik Pistának⁵⁶, és kalandja után már nem érdeklik az olvasmányai, elkezd élni. A korábbi sor visszájára fordul, már nem Lina szobája juttatja eszébe a kurtizánok és Szent Katalin szobáját, hanem fordítva: „Szent Katalinról mindjárt a Vagner Lina szobájára gondolt, hervadásra, fenyegető halálra és bűnös életre, bűnre és erényre... Ember volt. Sajnálta és szerette ezt a szegény nőt úgy, ahogyan látta, mint anyát, beteget jóságával és rosszaságával, szelídségével és cinizmusával, – ítélkezés nélkül... mint ember az embert...”⁵⁷

Nem véletlenül jut eszébe ugyanekkor „a megilletődés, amely elfogta, mikor a piszkos emeleti gangon, a halálos beteg ajtajában, egyszerre csak papságát érezte”.⁵⁸ A szöveg itt arra a Stirling-házbeli jelenetre utal vissza, ahol a ház és lakói „fénytelenységben” maradnak, és „érezte most Timár, döbbenve, hogy ő *pap*. Hogy őt egy felsőbb világ küldötte el ide, hogy ő lelki vigaszt, az utolsó kenetet jelenti ezekben a nyomorult szemekben. S egyszerre, egy pillanatban, iszonyú szégyen töltötte meg, maga sem tudta, miért? Micsoda gondolatok között is jött ide! Krisztus más szemmel nézett Magdolnára. E bűzös udvar levegőjében nem a bűnt érezte meg, hanem a nyomort”.⁵⁹

A „papi” nem minden alkalommal ugyanazt jelenti a szövegben. Itt a szeretethez és a megbocsátáshoz kapcsolódva pozitív, míg a következő oldalon éppen ezzel ellentétes jelentésben áll: „A szeretet szavait kereste, de csak egy száraz papi kérdés jött ki az ajkán.”⁶⁰ Timár kérdése mögé („Ó

⁵² *I. m.*, 11.

⁵³ *I. m.*, 15.

⁵⁴ *I. m.*, 12.

⁵⁵ *Uo.*

⁵⁶ *I. m.*, 26–27.

⁵⁷ *I. m.*, 29.

⁵⁸ *Uo.*

⁵⁹ *I. m.*, 18. (Kurziválás az eredetiben.)

⁶⁰ *I. m.*, 19.

micsoda pap ő?”⁶¹) ennek dilemmáját lehet odaérteni.

Az első részben Magdolna neve még két alkalommal fordul elő. Először a Linához belépő Timár zavarának okaként olvassuk⁶², zárójelben, valószínűleg a narrátornak tulajdonítható magyarázatként. Ez esetben a korábbi szöveghely értékeléseként olvasható, esetleg az elbeszélő Virgil tapasztalatlanságának szóló iróniájaként. A másik alkalom a párbeszéd forma jelzése miatt a rendtársak csipkelődésének példája lehet, mely retorikáját tekintve Vitányi szólamához közelít.⁶³

Sipos Lajos joggal hívja fel a figyelmet arra, hogy a Magdolnát emlegető Vitányi nem vesz tudomást a bibliai hagyományról, és „hozzávetőleges tájékozottságában a valamikori szeretőjét, a gyermekét egyedül felnevelő anyát azonosítja az általa egynek gondolt Magdolnával. Ez a párhuzam azonban felületes és nem igaz”.⁶⁴ Vitányi monológja azonban nemcsak arra figyelmezteti Virgilt, milyen látszata lehet cselekedeteinek egy külső szemlélő számára, hanem, mint azt a korábban idézett szöveghely mutatja („Krisztus más szemmel nézett Magdolnára”), éppen a maga korábbi kétségeivel szembesíti őt. Ezt jelezheti az is, hogy Virgilnek a korábbi pletyka, mely Pistát az ő törvénytelen fiának gondolta, jólesett.⁶⁵

Timárnak „bűnbe esése” után tűnik fel, hogy Pista hasonlít az anyjához, s később a két alakot mintegy azonosítja:

„– Mennyire hasonlít az anyjához – gondolta.

Aztán: a fiún keresztül az anyját is látta. A szemük mintha ugyanaz lett volna. Mintha a fiú arcából az anyja szeme nézett volna reá.

Most igazán hasonlított az anyjához. Timárnak egy pillanatra ijedten dobbant föl a szíve: mintha egy nő feküdt volna a pamlagán.

Oly szép volt a fiú, kedves és vidám fölényében, gyermeki, dacos vállrándításaival, s avval a szelíd és gúnyos modorral, mely mindig a szegény Linára emlékeztette őt!... Olykor szeszélyes volt, mint egy kacér kisasz-

⁶¹ *I. m.*, 29.

⁶² „(tán valami haldokló Magdolnát várt, tépett selymek s beteg illatok közt)” (*I. m.*, 21.)

⁶³ „- És Virgil megtanulta az evangéliumból, hogy a Magdolnáknak van legnagyobb szükségük a vigasztalásra...” (*I. m.*, 29.)

⁶⁴ SÍPOS Lajos, *Szövegépítés és szövegalkotás a Timár Virgil fia című regényben*, i. m., 161.

⁶⁵ *Timár Virgil fia*, 58.

szony, – de annál kedvesebb.”⁶⁶

A Lina halála után jövőbe tekintő Timár „[m]ost már várta az életet, a hangot, mely Pistáról és szegény anyjáról fog beszélni neki”. Nem véletlen tehát, hogy hamarosan éppen Pistával szemben esik újra a hazugság vétkébe.⁶⁷ A mítoszi szálat tekintve az, hogy Virgil több alkalommal azonosítja Pistát Linával, jelzi, hogy Timár kalandja az élettel az a megkísértés-történet, mely szükséges ahhoz, hogy Timár tudatosan választhassa azt, amit korábban reflektálatlanul elfogadott. Az tehát, hogy Timár Virgil életéből eddig hiányzott az „Asszony”, akit csak ifjúkorának kísérteteként ismert, mely most újból előtör, s az, hogy Pista iránt érzett szeretetének oka (részben) az, hogy benne anyját látja, olyan következtetés levonására is lehetőséget ad, mely szerint Timár Virgil lehet jó ciszterci, pap és tanár a rend szabályai szerint, azonban nem lehet jó szerzetes, nem élhet Istenhez méltó életet mindaddig, amíg elkerüli azt, amivel még Krisztusnak is szembe kellett néznie: a kísértést. Ezt látszik igazolni Timár elbeszélte monológja a szöveg végén. Miután Augustinus küzdelmeihez hasonlítja Pista jövőjét, vagyis valamely általa ismert minta szerint gondolja el, a következőket olvassuk: „Timár szomorúan fordult el az ablaktól: ő elrejtőzött az ellenség elől! Milyen magányos, küzdéstelen és érdemtelen élete volt neki! Ő sohasem találkozott az Élettel. Az élet csábos pompáira gondolt, melyeket ő már meg nem ismer soha... Ő nem vívta meg csatáját az Asszonnyal. Bevallatlan megbánás ült rajta, valami nagy tökéletlenségét érezte életének: nem, a »fia« ne maradjon ilyen tökéletlen! Nem az a hős, aki nem küzd soha: hanem az, aki győz!”⁶⁸

Vagyis ekkor már a saját élettapasztalata felől látja be azt, hogy az Istenhez méltó élet nem kerülheti el a történeti életet. Egy pillanatra ugyan újra úrrá lesz rajta a szorongás, kétségeire azonban ekkor már saját „bűne”, féltékenysége felől talál választ: „Az egyetlen menedék az Isten. [...] Minden földi szeretet csak botlást és bánatot hoz; de minden földi botlás és bánat csak lépcsőfok őhozzá.”⁶⁹ Ez azonban már nem egyszerű visszatérés a korábbi igazsághoz, „hogy csak az él igazán aki másért él. A szeretet az Isten grádicsa”.⁷⁰ Timár „a negyvenedik év felé járt ekkor, túl azon a koron, melyet a nagy katolikus költő *életünk közepének* nevez, s mely oly kritikus kor a magányos férfiúra”. Vagyis az út elején jár, melyet a regényben fog bejárni, metaforikusan Dantéval és Vergiliusszal, hogy a végén újraértel-

⁶⁶ I. m., 27, 28, 34, 47.

⁶⁷ I. m., 46.

⁶⁸ I. m., 89.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ I. m., 39.

mezhesse a könyvből tanult igazságot. A szöveg ismétlődése tehát nem a jelentésbeli azonosságra, hanem az újraértelmezett viszonyra hívja fel a figyelmet.

Olasz Sándor nyilván joggal értelmezi a regény végét úgy, hogy ott „kétségtelenül az is olvasható, »hogy az egyetlen igaz menedék az Isten«. De még ekkor is Augustinus jut Timár eszébe, aki ifjúkorában nem bújt a cellák falai közé. Nem egyértelműen a rezignált belenyugvásról van hát szó, s Timár személyisége éppen emiatt a vállalt ambivalencia miatt válik talányossá és izgalmassá.”⁷¹

Virgil még Vitányi megérkezése előtt Ágostonhoz hasonítja Pistát, akinek „is talán keresztül kell menni gondolatban minden veszedelmen, ismerni minden rosszat, mielőtt a jót választaná, úgy, mint Ágostonnak... talán így is jó ez”.⁷² Csakhogy az ágostoni példa érvényesítése azt jelentené, hogy Pista küzdelme után visszatér, mint ahogy Augustinus megtért, miután a kísértésekkel szembenézett. Bár az Ágostonra emlékezés kiindulópontja Pista, Timár, mint láthattuk, itt a maga életére vonatkoztatja a mintát, s azt újraértve lesz képes a maga életét, szeretetéhez való viszonyát, a bejárt életút tapasztalata felől újraértelmezni: „nondum amabam, et amabam amare... amorem amabam... et quareban, quid amarem... [...] Most következik az igazi, az egyetlen szerelem: az Isten szerelme...”⁷³ A szövegben végigkövetett mitikus és szövegeközi minta tehát azt teszi láthatóvá, hogy Timár, szembenézve a kísértésekkel, immár tudatosan választhatja az Istenhez méltó életet.

A zárlat szerint azonban a felismerés nem azonos az út végével. „Pista – nem hálátlanságból, vagy érzelemhiányból, hanem mert a perc izgalma annyira betöltötte egész gyermekszívét – szinte meg se látta, mint egy megszokott valakit [...]. Pista hajadonfőtt napnakfordult arccal mosolygott vissza rájuk; a haja homlokára csapódott a szélben, Timár megfigyelte, hogy óréa nem nézett.”⁷⁴

Az eseményeket Virgil nézőpontjából látjuk. Véleményem szerint a zárlat narratív megoldása miatt mondhatjuk, hogy a Timár önértésében újraszituált viszony ellenére sem „egyértelműen a rezignált belenyugvásról van hát szó, s Timár személyisége éppen emiatt a vállalt ambivalencia miatt válik talányossá és izgalmassá”.⁷⁵ A magam részéről úgy látom, hogy éppen az újraszituált viszony következtében nincs szó rezignált belenyug-

⁷¹ OLASZ Sándor, *Lélektaniség és személyesség a Timár Virgil fiában*, i. m., 25.

⁷² *Timár Virgil fia*, 70.

⁷³ *I. m.*, 90–91.

⁷⁴ *I. m.*, 91.

⁷⁵ OLASZ Sándor, *Lélektaniség és személyesség a Timár Virgil fiában*, i. m., 25.

vásról. Timár a tapasztalat felől érti meg, hogy „minden földi botlás és bánat csak lépcsőfok őhozzá”, vagyis „a szeretet az Isten grádicsa”, ami az egyszer kivívott tökéletesség helyett a folyamatra helyezi a hangsúlyt. Kétségtelen, hogy értelmezői habitustól függően a folyamatszerűség helyett a hangsúlyt helyezhetjük a kizáró ellentétre is, én azonban úgy gondolom, a regény keresztény tanítással leginkább rokonítható mozzanata az, hogy Timár úgy hág fel mégis az „Isten grádicsá”-ra, a „lépcsőfok”-ra, hogy közben a próbán elbukik.

Hasonló következtetés levonására ad lehetőséget az elbeszélő metalepszise (Genette), mely felfüggeszti a szöveg fikciós karakterének illúzióját, és arra a dichotómiára irányítja a figyelmet, mely a ciszterci rend Timár életének megfelelő hagyománya és Virgil vállalt feladata között feszül: „Ez volt az általános vélemény is. A ciszterciák előkelő rend, *mondhatnám* gőgös rend: nem olyan, mint a mizerikordiánusok vagy a ferencesek. Messze külvárosokban tett beteglátogatás, rossz hírű utcák levegője, rosszszagú lakások piszka, előttük ismeretlen. Könyvek között, vagy úri társaságban élnek, a szünidőket külföldi utazással töltik, gazdag földjeik vannak, s pincéikben kitűnő boraik. Nyugalom és kényelem vezeti életüket. Gőgjük és kényelmük egyformán tiltakozott a miniszter gondolata ellen. Mi mindennek lehetnek kitéve a kéretlen látogatásokon.”⁷⁶

Joggal mondja tehát Rónay László, hogy Timárt „egész egyénisége inkább ferencesnek mutatja, semmint ciszternek”⁷⁷, azzal a kiegészítéssel, hogy a Vágner Linát felkereső Virgil még nem a bibliai, hanem a rendnek a narrátor által bemutatott hagyománya felől érvényes módon gondol rá, vagyis az, ami elsősorban mégis elkülöníti őt rendtársaitól, az lesz, hogy ettől a hagyománytól el tud távolodni, s képessé válik rá, hogy önmaga és a világ viszonyát a megélt tapasztalat felől hangolja össze a bibliai értékrenddel.

Ez az értelmezés ugyanakkor egyáltalán nem tűnik magától értetődőnek. Vattamány Gyula például arra a következtetésre jut, hogy „[n]em elhanyagolható aspektusa Timár Virgil útjának, hogy [...] Vágner Pista »elengedése« [...] nem önkéntes vállalás, hanem kényszer szülte fejlemény. *Ez ugyanis nem a Virgil, hanem a Pista döntése volt.* Pista voltaképpen saját elhatározásából szakadt el szellemi atyjától, hogy jóformán mindent megtagadjon, amit addig tőle tanult. Tetszik vagy nem tetszik, ez a fejlemény Timár Virgil *sikertelen világba való beavatkozási kísérletének tényét emeli ki.* Világban való esetlen csetlése-botlása semmiféle eredménnyel nem járt: egyetlen kivétellel: eseménytelen életét egy meghatározó élménnyel gaz-

⁷⁶ *Timár Virgil fia*, 8. (Kiemelés tőlem: F. G.)

⁷⁷ RÓNAY László, *Fordulat Babits prózájában: a Timár Virgil fia*, i. m., 388.

dagította, méghozzá a szeretet »égi« és »földi« aspektusainak érzékletes reprezentációjával, valamint egy kényszerű tusakodással, amely a lehető legésszerűbb eredményt hozta: *a megideologizált elválását*.

Mind Jónás, mind Timár Virgil esetében szellemi események allegorikus reprezentációs kísérletéről van szó: az allegorizálás és a bejárt szellemi út azonban csak céltalan téblábolásnak tűnnek egy nagyobb erő hatalmának árnyékában.⁷⁸

Úgy tűnik, Vattamány az epikum alapvető nyitottságát korábbi (idézett) véleményével szemben Pistára nézve nem tartja érvényesnek, és a fejlemények ismeretének hiányában is megelőlegezi neki, hogy „jóformán mindent megtagadjon”, amit Virgiltől tanult. A regénybeli történetet a pretextusok maradéktalan reprezentációjaként értelmezi, s innen nézve nem talál elmozdulást a korábbi kulturális emlékezet szövegbe írodása, az allegorikus reprezentáció felől, ami egyben azt is feltételezi, hogy a regényben az ismétlődő szöveghelyek a szöveg tropikus mozgása ellenére sem lesznek másként intonálhatóak. Úgy látja, a Babits-regényben Virgil szemszögéből domináns „a Város diabolikus karaktere”, míg „Pista szemei előtt a szabadság, a kaland, a nyílt tér képei lebegtek”.⁷⁹

Korábban láthattuk, hogy a Vattamány hivatkozta ágostoni bűnös város képe milyen szerepet játszott Virgil önmegértésében, vagyis azt, hogy a megértés alapjául szolgáló előzetes tudás hogyan tesz szert az eredetitől elkülönböző jelentőségre. Bodnár György pedig meggyőzően bizonyította, hogy a regény nem versenyzeteti egymással Virgil és Vilmos világának igazságát.⁸⁰ Ha pedig ehhez hozzáolvassuk Timár felismerését, mely szerint „minden ellenszenv dacára érezte, hogy a fiút mégis épen így szereti, így ahogyan van, ezzel a fajkeveredéssel, mindazokkal a tulajdonságokkal, amiket ettől az embertől örökölt, amiket ő folyton korholt és nyesegetett benne, de amik nélkül – most ébredt igazán tudatára ennek – Pista mégsem lenne az a fiú, aki így egyetlen, akit ő, mondom, épen így szeretett: nem lenne más, mint a cisztercitáknak egy eszes és jámbor növendéke, amilyent az ősi gimnázium már annyit produkált...”⁸¹ akkor nemcsak hogy a zsidókérdéssel kapcsolatban a szöveggel társítható jelentésintenciókat nem kell Lesinszky véleményére szűkíteni⁸², azzal azonosítani, de az elbeszélő metalepszise következtében a modernizáció és az attól nem

⁷⁸ VATTAMÁNY Gyula, *Babitsi apóriák*, i. m., 277, 279. (Kiemelések: V. Gy.)

⁷⁹ *I. m.*, 274.

⁸⁰ BODNÁR György, *Babits Mihály korrajzregényei avagy küzdelmek az epikával*, i. m., 55.

⁸¹ *Timár Virgil fia*, 75.

⁸² Vö. „- Micsoda? Hogy én megviziteljem a zsidógyerekeket?” (*I. m.*, 8.)

elválasztható asszimiláció is kellően árnyalt hangsúlyt kap a szövegben, amennyiben arra világít rá, hogy az asszimiláció, a regény egyes szereplőinek véleményével és bizonyos mértékben Vitányi bemutatásának módjával asszociálható elképzeléssel szemben, nem a másság felszámolásával járó, beolvasztó egyé válást, hanem a befogadó közeget is megváltoztató kétirányú folyamatot jelent. Érdekes, hogy Hatvany a Jövőben megjelent cikksorozata⁸³ épp ennek belátását kéri számon a regényen. Valószínűleg jelentőséget kell annak tulajdonítani, hogy ez a jelentésintenció épp Virgil önértése kapcsán íródik a szövegbe.

⁸³ HATVANY Lajos, *A magyar értelmiség katasztrófája. Irodalom és forradalom*, Jövő, 1922. november 19–26; H. L., *A magyar értelmiség katasztrófája. Magyar író, magyar zsidó*, Jövő, 1922. december 3–13.